

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Κάτω από αυτό τὸν τίτλο θὰ δημοσιεύονται σημειώματα ποὺ διευκρινίζουν, θέτουν ἢ φωτίζουν ἀλλιῶς ἓνα θέμα, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀνεξάρτητη μελέτη: ὅ,τι δηλ. προκύπτει ἀπὸ κάποιες ἐπιμέρους ἐπιστημονικὲς ἀπασχολήσεις, ἀπὸ μεμονωμένα δελτία, διαβάσματα κλπ. Δὲν ἀποκλείονται καὶ μικρὲς ἐργασίες ποὺ διαπραγματεύονται αὐτοτελῆ θέματα.

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΗΣΑΪΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ

1. Στὰ 1839 ὁ Μακρυγιάννης ἔχει ἑτοιμὲς τὶς εἰκονογραφίες τοῦ Ἀγώνα καὶ ἀποφασίζει νὰ τὶς δώσει γιὰ ἐκτύπωση. Γράφει στ' Ἀπομνημονεύματά του: «Τότε βρίσκω κι ἓναν, Ἡσαΐα τὸν ἔλεγαν, ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Καποδίστρια· τὸν εἶχε δάσκαλο ὁ Κυβερνήτης εἰς τ' Ἀναπλιοῦ τὸ σκολεῖον. Αὐτὸν τὸν ἀγαθὸν Ἡσαΐα ἐγὼ δὲν τὸν γνώριζα· μοῦ τὸν σύστησαν φίλοι. Ἔρχεται ὁ Σαΐγιας εἰς τὸ σπίτι μου καὶ συμφωνοῦμεν νὰ τοῦ δώσω τὴς εἰκονογραφίες νὰ πάη εἰς Παρίσια νὰ τὴς τυπώσῃ». ¹ Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας εἶναι γνωστή: ὁ δάσκαλος Ἀλέξανδρος Ἡσαΐας ἀντὶ νὰ πάει στὸ Παρίσι, πῆγε στὴν Ἰταλία (Βενετία, Τεργέστη) ὅπου τύπωσε μιὰ σειρὰ λιθογραφίες, μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, ποὺ ὅμως δὲν εἶχαν καμμιά σχέση μὲ τὶς εἰκόνες τοῦ Μακρυγιάννη. Ἀρκετὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς λιθογραφίες σώζονται καὶ σήμερ² καὶ φέρουν τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἡσαΐα. Ἔτσι ἀποκαλύπτεται ὅτι

1. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἔκδ. Ἰω. Βλαχογιάννη, τόμ. Β' (περιέχων τὰ Ἀπομνημονεύματα), Ἀθ. 1907, σ. 340.

2. Στὸ Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν βρίσκονται ἐκτεθειμένες ἑφτά ἐγχρωμὲς λιθογραφίες τοῦ Ἡσαΐα μὲ τοὺς ἀκόλουθους τίτλους: 1) *ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ* εἰς *Κόρινθον* ὑπὸ *Α.Σ. Ἡσαΐου* (ἀρ. 2318). 2) *Ἐφοδος καὶ κυρίενσις τῆς Μονεμβασίας* ὑπὸ *Α.Σ.Η.* (ἀρ. 1606). 3) *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ / 1821 ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΛΑΛΛΑ. 500 ΚΕΦΑΛΗΝΕΣ 100 ΖΑΚΥΝΘ. BATTAGLIA DI LALA* ὑπὸ *Α.Σ.Η. / ΑΡΧΗΓΟΙ ΕΥΑΓΓΕΛ. ΠΑΝΑΣ* ὁ *ΤΖΗΜΠΟΥΚΗΣ* ΚΑΙ *ΠΕΤΑΣ* ὁ *ΖΑΚΥΝΘΙΟΣ*. *Com. E. PANA E. PETA di Cefalonia e Zante / ΑΡΧΗΓΟΙ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤ. ΜΕΤΑΞΑΣ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΦΩΚΑΣ* ὁ *ΒΙΚΤΩΡΑΤ*. *Metaxa e Foka* (ἀρ. 1604). 4) *ΜΑΧΗ ΕΙΣ ΑΛΑΜΑΝΑΝ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧ. ΔΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΗΣΑΪΟΥ ΑΡΧΗΕΠ. ΣΑΛΟΝΩΝ* ὑπὸ *Α.Σ. Ἡσαΐου* (ἀρ. 2319). 5) *ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΛΗ* (ἀρ. 1605). 6) *Μάχη φονικοτάτη πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν* (ἀρ. 879). 7) Λιθογραφία χωρὶς λεζάντα, μὲ θέμα τὸ θάνατο τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη (ἀρ. 4948/25). Οἱ λεζάντες τῆς λιθογραφίας ὑπ' ἀρ. 1604 εἶναι τυπωμένες χωριστὰ (σὲ 4 μικρὰ τεμάχια χαρτιοῦ) καὶ ἐπικολλημένες σ' αὐτὴν ὁ τίτλος *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*, τοποθετημένος στὸ πάνω μέρος τῆς ἰδίας λιθογραφίας, ἴσως δὲν τῆς ἀνήκει, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ γενικὸν τίτλο τῆς σειρᾶς τῶν λιθογραφιῶν τοῦ Ἡσαΐα. Οἱ παραπάνω λιθογραφίες, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀρ. 1604, εἶναι δημοσιευμένες: βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, Μακρυγιάννης καὶ Παν. Ζωγράφος — τὸ ἱστορικὸν τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Ἀγώνα, στὸν τόμο «Οἱ Ἕλληνες ζωγράφοι ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα στὸν 20ο», τόμ. Α', Ἀθ. «Μέλισσα» 1974, σ. 34, σημ. 46.

ὁ Ἡσαΐας ἐκτὸς ἀπὸ δάσκαλος ἦταν καὶ ζωγράφος³.

Ἡ δεύτερη αὐτῇ ιδιότητα τοῦ Ἡσαΐα ἀμφισβητήθηκε τελευταῖα ἀπὸ τὸν Γ. Πετρή: σ' ἓνα ἄρθρο του μὲ τίτλο «Ὁ Μακρυγιάννης καὶ ἡ εἰκονογραφία τοῦ Ἡσαΐα» ὑποστήριξε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ παραπάνω λιθογραφίες δὲν ἔχουν γίνει ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο Ἰταλὸ ζωγράφο⁴. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γ. Πετρή στηρίχτηκε: α) στὴν εἰκαστικὴ ἀνάλυση τῶν λιθογραφιῶν — ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι καμωμένες σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς καὶ β) στὴν ἐλλειψη μαρτυριῶν ποὺ νὰ πιστοποιοῦν ὅτι ὁ δάσκαλος Ἡσαΐας εἶχε καὶ γνώσεις ζωγραφικῆς. Ἐδῶ θὰ σταθοῦμε καὶ θὰ ἐξετάσουμε κυρίως τὰ ἐπιχειρήματα τῆς δεύτερης κατηγορίας.

Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Γ. Πετρή, ἓνας ἀπλὸς δάσκαλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσαΐα δὲν ἐννοεῖται νὰ γνωρίζει οὔτε σχέδιο, οὔτε ἰχνογραφία. «Τὸ ὅτι ὁ Ἡσαΐας εἶναι δάσκαλος, γράφει, θὰ μπορούσε, μὲ τὰ σημερινὰ μέτρα, νὰ δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση πὼς εἶχε καὶ κάποια γνώση σχεδίου, γιατί οἱ σημερινοὶ δάσκαλοι ἀποκτοῦν γνώσεις, μερικὰ γενικὰ τεχνικὰ στοιχεῖα, ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ διδάσκουν τὰ παιδιά ἰχνογραφία καὶ χειροτεχνία. Μὰ τέτοια πράγματα εἶναι πολὺ ἀμφίβολο πὼς ἀκολουθοῦσαν τὴν ἴδια πορεία σ' ἐκείνη τὴν ἐποχή. Οἱ δάσκαλοι, ὅσο νομίζουμε πὼς ξέρουμε, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διδάσκανε κατὰ κανόνα μονάχα γράμματα. Αὐτὰ μαθαίνανε»⁵. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται ἐδῶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια· πιστεύει ὡστόσο, ὅτι ἡ κατάσταση τῆς ἐκπαίδευσης ἔχει μείνει ἀμετάβλητη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπου ὁ δάσκαλος δὲν μπορούσε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ καθιερωμένα: τὸ ψαλτήρι, τὸ κωήχι, τὸ μηναῖο, ἢ τίς προφητεῖες».

Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι ἔτσι ἀκριβῶς. Τουλλάχιστο στὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἡ δομὴ τοῦ σχολείου ἔχει ὑποστεί σημαντικὲς ἀλλαγές. Στὰ πλαίσια τοῦ ὑπὸ ὀργάνωση κράτους μπαίνουν τὰ θεμέλια ἐνὸς πρώτου σχεδιασμοῦ τῆς κατώτερης σχολικῆς ἐκπαίδευσης: καινούριες μέθοδοι διδασκαλίας εἰσάγονται ἢ καθιερώνονται σὲ εὐρεία κλίμακα (ἀλληλοδιδασκτική), γράφονται ἢ μεταφράζονται σχολικὰ ἐγχειρίδια, μερικὰ καινούρια μαθήματα ἀντικαθίστοῦν ἢ προσθέτονται στὰ παλιά, καὶ γενικὰ ὁ ρόλος καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ σχολείου πᾶνε τώρα νὰ διαφορο-

3. Στούς ζωγράφους τοῦ 19 αἰῶνα περιλαμβάνει τὸν Ἡσαΐα ὁ Ἀ ν δ ρ. Σ. Ἰ ω ἄ ν ο υ, Ἡ ἐλληνικὴ ζωγραφικὴ, 19ος αἰώνας, Ἀθ. «Μέλισσα» 1974, σ. 46. Ἐπίσης καὶ ὁ Σ π. Ἀ σ δ ρ α χ ἄ ς, ὁ.π., σ. 21, γράφει ὅτι «ὁ Ἡσαΐας ζωγράφισε ὁ ἴδιος τὰ πρωτότυπα τῶν λιθογραφιῶν του».

4. περ. *ΑΝΤΙ*, τχ. 41, 20.3.1976, σ. 28 - 32. Τὴν ἴδια ἄποψη ἔχει διατυπώσει ὁ συγγρ. καὶ στὸ βιβλίο του: «Μακρυγιάννης καὶ Παν. Ζωγράφος», Ἀθ. 1975, σ. 118 - 119. Στὸ ἄρθρο του στὸ περ. *ΑΝΤΙ* τὴν ἀναπτύσσει διεξοδικότερα.

5. Γ. Πετρή, Ὁ Μακρυγιάννης καὶ ἡ εἰκονογραφία τοῦ Ἡσαΐα, σ. 30.

ποιηθούν. Χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι κόβονται οί δεσμοί με την ιδεολογία και τη σχολική πρακτική του παρελθόντος.

Σημειώνω έδω ότι σ' αυτά ακριβώς τα χρόνια είναι που μπαίνουν, επίσημα, στα σχολεία και διδάσκονται συστηματικά ή καλλιγραφία και ή ιχνογραφία. Ο σκοπός των μαθημάτων αυτών είναι προφανής: ή καλλιγραφία θα βελτιώσει τη γραφή και βέβαια θα δώσει στο κράτος καλούς γραφιάδες, ενώ ή ιχνογραφία θα εξοικειώσει το παιδί με το σχέδιο. Η διδασκαλία του πρώτου μαθήματος γίνεται με βάση πίνακες καλλιγραφίας: για τη διδασκαλία της γραμμικής ιχνογραφίας μεταφράζεται στα 1831, με την επιμέλεια του 'Ιω. Κοκκώνη, ειδικό έγχειρίδιο⁶. Κάθε άλλο λοιπόν παρά προβολή των «σημερινών μέτρων» στο παρελθόν, όπως γράφει ο Γ. Πετρήs, άποτελεί ή διδασκαλία τέτοιου είδους μαθημάτων στα χρόνια του Καποδίστρια.

2. Έρχόμαστε τώρα στο δάσκαλο 'Αλέξ. 'Ησαΐα. Τα λιγοστά βιογραφικά που διαθέτουμε γι' αυτόν πραγματικά δέν μās δίνουν παρά τη μορφή ενός τυπικού δασκάλου. Άλλά από μια σχετική έρευνα που έκανα προέκυψαν όρισμένα νέα στοιχεία, τα όποια συσχετιζόμενα με τα ήδη γνωστά⁷ ρίχνουν περισσότερο φως στο πρόσωπό του.

Άνάμεσα στους νέους που τον 'Ιούλιο του 1827 βρίσκονται και σπουδάζουν στη Γενεύη, συναντάμε κι έναν με το όνομα 'Ησαΐας. Η πληροφορία ύπάρχει σ' έπιστολή του 'Ιω. Καποδίστρια προς τον Γ. Τυπάλδο, στον όποιο παραγγέλλει να τους μηνύσει: «να μη σεισθώsin άπ' αυτού, διότι μελετώ να τους μεταχειρισθώ»⁸. Πέντε μήνες αργότερα (Δεκ. 1827) μαθαίνουμε ότι ό Καποδίστριας έχει δώσει έντολή στον άδελφό του Βιάρo να φροντίσει για τον άνιψιό του 'Αλέξιου 'Ησαΐου, έμπορου στην Τεργέστη, όταν αυτός άποφασίσει να κατεβεί στην 'Ελλάδα⁹. Τό Μάιο του 1828 ένας νεαρός 'Ησαΐας βρίσκεται στην 'Ελλάδα και βέβαια ψάχνει για δουλειά. Γράφει ό Καποδίστριας στο Σταμάτη Βούλγαρη — τό γνωστό μηχανικό, πολεοδόμο και ζωγράφo: «Μοί έσύστησαν νέον τινα, 'Ησαΐαν λεγόμενον, σπουδάσαντα,

6. Ι. Β. Φ ρ α γ κ ή ρ ο s, Διδασκαλία της διαγραφικής ή γραμμικής ιχνογραφίας, μετάφρ. Κ. Κ ο κ κ ι ν ά κ η, Αίγινα 1831. Περιγραφή του τρόπου με τον όποιο έπρεπε να διδάσκεται τό μάθημα μās δίνει τό «Έγχειρίδιον διά τ' άλληλοδιδασκτικά σχολεία», υπό Σ α ρ α ζ ί ν ο υ, μετάφρ. 'Ιω. Κ ο κ κ ώ ν η, Αίγινα 1830, σ. 50 - 54. Σημειώνω ότι ή γραμμική ιχνογραφία δίδασκε τον τρόπο κατασκευής και άναπαράστασης σχημάτων με γραμμές — από άπλά γεωμετρικά σχέδια έως στερεά σώματα και μορφές.

7. Σ π. 'Α σ δ ρ α χ ά s, όπ. παρ., σ. 20.

8. Έπιστολαί Ι. Α. Καποδίστρια, τόμ. Α', 'Αθ. 1841, σ. 134. Πρβλ. και Εύρετήριο των Έπιστολών του 'Ιω. Καποδίστρια, έπιμ. Χ ρ. Λ ο υ κ ο s - Β γ έ ν α Β α ρ θ ο λ ο - μ α ί ο υ, Μνήμων 6 (1976 - 77) 131 - 211, στο όποιο χρεωστώ τις άναφορές στο όνομα του 'Ησαΐα.

9. Έπιστολαί Ι. Α. Καποδίστρια, τόμ. Α', σ. 257.

ὡς εἶπαν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἰχνογραφίαν, τὸν ὁποῖον σᾶς παρακαλῶ νὰ βάλετε εἰς ἔργον καὶ δοκιμάσετε»¹⁰.

Ἀπὸ τὶς τρεῖς παραπάνω μαρτυρίες προκύπτει εὐκόλα νομίζω ἡ ταύτιση τῶν τριῶν προσώπων — τοῦ Ἑσαῖα τῆς Γενεύης, τοῦ ἀνιψιοῦ τοῦ ἔμπορου τῆς Τεργέστης καὶ τοῦ νεοφερμένου στὴν Ἑλλάδα Ἑσαῖα — μὲ τὸν συμρναῖο¹¹ Ἀλέξανδρο Ἑσαῖα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Οἱ φιλικὲς σχέσεις τοῦ θείου Ἑσαῖου¹² μὲ τὸν Καποδίστρια διευκόλυναν τὴν ἐξεύρεση μιᾶς θέσης γιὰ τὸν νεαρὸ Ἀλέξανδρο, ποὺ ὅμως δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν εἰδικότητά του: ὁ Βούλγαρης γιὰ ἄγνωστους λόγους δὲν φαίνεται νὰ τὸν κράτησε κοντά του, καὶ τὸ Μάρτιο τοῦ 1829 διορίστηκε ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη δάσκαλος σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα τοῦ Ναυπλίου¹³. Πιθανῶς ἡ τελευταία αὐτὴ ἐπιλογή εἶταν τοῦ Καποδίστρια καὶ δείχνει τὴν προτεραιότητα ποὺ ἔδινε στὴν ὁργάνωση τῆς κατώτερης σχολικῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὴν ἐπ'ἀνδρῶσὲς της μὲ ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν μιὰ ὁποιαδήποτε παιδεία.

Στὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ τοῦ Ναυπλίου ὁ Ἑσαῖας διδάσκει γραφὴ, ἀνάγνωση, γραμματικὴ, κατῆχηση, γεωγραφία, ἀλλὰ καὶ καλλιγραφία καὶ γραμμικὴ ἰχνογραφία — μαθήματα ποὺ ἦσαν ἐγγύτερα στὴν εἰδικότητά του. Στὶς ἀναφορὲς τῶν προϋσταμένων του ἐπιθεωρητῶν ἐξαίρεται ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ φιλοκαλία του, ἀρετὲς ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν, ἂν καὶ «ὀλίγας ιδέας τῆς (ἀλληλοδιδασκτικῆς) μεθόδου ἔχων κατὰ πρῶτον», νὰ ὁργανώσει καλὰ τὸ σχολεῖο του· παράλληλα τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ παράδοση κοινῶν μαθημάτων σὲ στρατιῶτες καὶ ναῦτες¹⁴. Ὁ Ἑσαῖας διατήρησε τὴ θέση του στὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σχολεῖο τοῦ Ναυπλίου καὶ μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Πιστὸς φίλος καὶ ὁπαδὸς τοῦ Καποδίστρια, θὰ τιμήσει, μαζὶ μὲ τοὺς μαθητὲς του, τὴ μνήμη του στὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα Ναυπλίου στὶς 27 Σεπτεμβρίου 1832¹⁵. Ἡ θητεία τοῦ Ἑσαῖα στὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ ἐπὶ Καποδίστρια εἶταν ἓνα γεγονὸς ποὺ σημάδεψε τὴ ζωὴ του: ἔτσι, ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα κι ἐνῶ ὁ Ἑσαῖας ἔχει καταλάβει στὸ μεταξὺ κι ἄλλες δημόσιες διδασκαλικὲς

10. Ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 100.

11. Πρώτη μνεῖα τοῦ τόπου καταγωγῆς του βλ. στοῦ Ἀ π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Κείμενα - Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Τὰ περὶ παιδείας, τόμ. Α', Ἀθ. 1968, σ. 374. Πρβλ. καὶ Σ π. Ἀ σ δ ρ α χ ά ς, ὁπ. παρ., σ. 20.

12. Ὁ Ἀλέξιος Μ. Ἑσαῖου συγκαταλέγεται στοὺς καλοὺς φίλους καὶ ὑποστηρικτὲς τοῦ Καποδίστρια. Τὸ 1828 γίνεται μέτοχος τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας ποὺ ἱδρύσκει ὁ Κυβερνήτης (Ἐπιστολαὶ Ι. Α. Καποδίστρια, τόμ. Β', σ. 235)· τὸ 1830 στέλνει χρήματα ὑπὲρ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων (Ἀ π. Δ α σ κ α λ ά κ η ς, ὁπ. παρ., τόμ. Β', Ἀθ. 1968, σ. 1488).

13. Ἀ π. Δ α σ κ α λ ά κ η ς, ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 1142 καὶ τόμ. Γ', σ. 1889.

14. Ἀ π. Δ α σ κ α λ ά κ η ς, ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 763, 1142 - 1143, 1394 - 1395 καὶ τόμ. Γ', σ. 1889 - 1891, ὅπου διάσπαρτες ἀναφορὲς στὸ διδασκτικὸ ἔργο τοῦ Ἑσαῖα. Βλ. καὶ σημ. 16.

15. ἐφ. «Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης», ἀρ. 14, 22.10/3.11.1832, σ. 58.

θέσεις, ο Μακρυγιάννης θέλοντας να δώσει τα στοιχεία της ταυτότητάς του, γράφει ότι «τὸν εἶχε δάσκαλο ὁ Κυβερνήτης εἰς τ' Ἀναπλιοῦ τὸ σκολεῖον»¹⁶.

Τὸ Μάιο τοῦ 1832 ὁ Ήσαϊας ὑποβάλλει μιὰ ἀναφορὰ στὴ Γραμματεία Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως μὲ προτάσεις γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων τῆς χώρας: ἀφοῦ πρῶτα τονίσει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐφοδιαστοῦν τὰ σχολεῖα μὲ τυπωμένους πίνακες ἀριθμητικῆς, ἰχθυογραφίας, καλλιγραφίας κ.ἄ., ζητεῖ ἀπὸ τὴ Γραμματεία νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ διδασκτικά του καθήκοντα — διορίζοντας στὴ θέση του τὸν ἀδελφὸ του — καὶ νὰ τοῦ ἀναθέσει τὴν ἐπιθεώρηση τῶν σχολείων, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξακριβώσει τὶς ἀνάγκες τοὺς σὲ ὑλικά διδασκαλίας καὶ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν κάλυψή τους¹⁷.

Ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ κατάσταση τῆς χώρας στὰ 1832 κάθε ἄλλο παρὰ ἐπέτρεπε τὴν πραγματοποίηση τέτοιων πρωτοβουλιῶν. Ἐνα χρόνο ἀργότερα ἔρχονται οἱ Βαυαροὶ κι ὁ Ήσαϊας, ποὺ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν ἰδέα του γιὰ ἐκτύπωση σχολικῶν πινάκων, θεώρησε τὴ στιγμή κατάλληλη γιὰ νὰ ἀναλάβει ὁ ἴδιος τὸ ἐγχεῖρημα αὐτό. Μιὰ ἀγγελία του στὴν ἐφημερίδα «Ἡλιος» (ἀρ. 21/1.9.1833) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι φιλοτέχνησε δύο «καλλιγραφίες», μία γιὰ τὰ προπαιδευτικά καὶ μία γιὰ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔχει ἤδη τυπώσει στὴ βασιλικὴ λιθογραφία καὶ διαθέτει τὴν πρώτη:

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ. Φιλόκαλοι Ἕλληνες, Πόσον ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία εἶναι ἡ Καλλιγραφία, δὲν ἀμφιβάλλω, καθεὶς τὸ γνωρίζει· πλὴν διὰ νὰ μάθῃ τις νὰ καλλιγράφῃ, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἀπομιμούμενος κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς, νὰ μανθάνῃ τὴν ὠραίαν ταύτην τέχνην. Βλέπων λοιπὸν τὴν μεγάλην ἔλλειψιν τῶν τοιούτων παραδειγμάτων, καὶ τὴν περιστάσιν, καθ' ἣν ἠξιώθημεν νὰ ἔχωμεν καὶ λιθογραφίαν ἀξιόλογον, διευθυνομένην, παρὰ τοῦ Κυρίου Α. Φόρστερ, γραμματέως τῆς Ἀντιβασιλείας, καὶ ἐπιτηδειοτάτου λιθογράφου, ἔγραψα δύο καλλιγραφίας, μίαν πρὸς χρῆσιν τῶν προπαιδευτικῶν, καὶ ἄλλην τῶν ἀνωτέρων σχολείων μας, τὰς ὁποίας ὁ εἰρημένος Κύριος Α. Φόρστερ προθύμως τὰς ἐλιθογράφησε δι' ἐξόδων μου. Εἰδοποιῶ λοιπὸν τοὺς φιλοκάλους Ἕλληνας, ὅτι κατ' αὐτὰς ἡ μικρὰ ἐξεδόθη ἀπὸ τὰ πιεστήρια τῆς Β. λιθογραφίας καὶ ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἀγοράσῃ, ἅς διευθυνθῇ εἰς τὸν ἐνταῦθα Βασιλὸν Βιβλιοπώλον Κύριον Γιάκετ, ἢ εἰς ἐμὲ τὸν ἴδιον νὰ τῷ πέμψωμεν ὅσα σώματα θελήσῃ. Ἡ τιμὴ τῆς προσδιωρίσθη δραχ. 3 εἰς

16. Βλ. σημ. 1.

17. Γ. Α. Κ., Ὑπουργεῖο Ὁρησκείας, φάκ. 49, σχολικά, ἀναφορὰ ἀπὸ 30.5.1832. Φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ἡ συνάδελφος Ἑλένη Μπελιᾶ, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ.

καλὸν χαρτί, καὶ 2 εἰς κατώτερον. Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 29 Αὐγούστου 1833. Ὁ διδάσκαλος Α. Ἡσαΐας.

Ἡ τυπικὴ αὐτὴ ἀγγελία μὲ τὶς ἀναμφισβήτητα ἐπιχειρηματικὲς προθέσεις, δείχνει τὴν οἰκειότητα τοῦ Ἡσαΐα πρὸς τὴν καλλιγραφία κι ἀκόμα μιὰ λανθάνουσα αἴσθηση φιλοκαλίας.

Κατὰ τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας ὁ Ἡσαΐας δὲν φαίνεται νὰ κατέχει δημόσια διδασκαλικὴ θέση, πράγμα πού, ἐνδεχομένως, θὰ μπορούσε νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἔντονα φιλοκαποδιστριακὴ του τοποθέτηση. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1835 διορίζεται «διδάσκαλος τῆς καλλιγραφίας» στὸ «στρατιωτικὸν σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων», θέση πού κρατεῖ ὡς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1836, ὅποτε ὑποβάλλει παραίτηση¹⁸. Τὸν ἴδιο χρόνο προσλαμβάνεται στὸ Διδασκαλεῖο τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης γιὰ νὰ παραδίδει τὸ μάθημα τῆς γραμμικῆς ἱχνογραφίας¹⁹.

Ἡ ἀνάθεση στὸν Ἡσαΐα εἰδικὰ τῶν δύο αὐτῶν «τεχνικῶν» μαθημάτων ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴ μαρτυρία πού παραθέσαμε παραπάνω, ὅτι εἶχε κάνει σπουδὲς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἱχνογραφίας καί, συνάμα, νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἄποψη ὅτι οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν Ἡσαΐα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ τὸν θεωρήσουμε ζωγράφο τῶν λιθογραφιῶν.

3. Τὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Ἡσαΐα (1839, 1840) συνδέονται στενὰ μὲ τὸ θέμα τῶν εἰκονογραφιῶν τοῦ Μακρυγιάννη, τὶς λεπτομέρειες τοῦ ὁποῖου δὲν θὰ παραθέσουμε ἐδῶ. Θὰ σταθοῦμε μόνο σ' ἓνα σημεῖο τοῦ συμφωνητικοῦ, πού ὑπογράφηκε ἀνάμεσα στὸ Μακρυγιάννη καὶ τὸν Ἡσαΐα στὶς 14 Μαρτίου 1839, καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ἀναλάμβανε ὁ τελευταῖος τὴν ὑποχρέωση νὰ πάει στὸ Παρίσι καὶ νὰ τυπώσῃ τὶς εἰκόνες. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ συμφωνητικοῦ ἀνέφερε τὰ ἑξῆς: «Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ (δηλ. τῆς κυκλοφορίας τῶν εἰκόνων) θέλει διορίσῃ ὁ Κύριος Ἡσαΐας ἐπιστάτας τῆς Συνδρομῆς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος... τὰ σώματα (γρ. ὀνόματα) τῶν ὁποίων θέλουν κηρυχθῆ διὰ τῆς Ἐφημερίδος ὁ Περιηγητής»²⁰.

Τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ συμφωνητικοῦ δὲν ἔχει, ἀπ' ὅσο ξέρω, σχολιασθεῖ. Ἄραγε πραγματοποιήθηκε ἡ δημοσίευση τῆς παραπάνω ἀνακοίνωσης καὶ ποιά εἶναι ἡ μνημονευόμενη ἔφημερίδα «Περιηγητής»; Μιὰ σχετικὴ ἔρευνα πού ἔκανα μὲ ὁδήγησε στὸν τίτλο ἐνὸς περιοδικοῦ μὲ τὸν ἴδιο τίτλο,

18. Βλ. τὸ διορισμὸ του στὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως», ἀρ. 2, 23.1./4.2.1835, σ. 11 καὶ τὴν παραίτησή του στὴν ἴδια ἔφημερίδα, ἀρ. 26, 10.6.1836, σ. 118.

19. Βλ. Α. Ι. Κ λ ἄ δ ο ς, Ἐφετηρὶς (Almanach) τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος 1837, Ἀθ. 1837, σ. 157.

20. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, τόμ. Α', σ. 275. Τὸ κείμενο τοῦ συμφωνητικοῦ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. «Αἰὼν», ἀρ. 53, 9.4.1839. Στὸ παράθεμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ λ. *σώματα* πρέπει νὰ γίνῃ *ὀνόματα*, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι στὸ κείμενο τοῦ «Αἰὼνος».

πού βρισκόταν στη Βιβλιοθήκη της Βουλής²¹, αλλά σήμερα θεωρείται χαμένο. Το περιοδικό αυτό φέρεται με τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: «Περιηγητής (ό), Α.Σ.Η. (ἐκδ.), Ἀθῆναι, 8ον, 15 Μαρτίου 1839, Ἀτελές». Τὰ ἀρχικά Α.Σ.Η ταυτίζονται εὐκολα μετὸ ὄνομα τοῦ Ἀλέξ. Ἡσαΐα, ἀφοῦ μετὰ τὰ ἴδια ἀρχικά ξέρουμε ὅτι ὑπογράφει λιθογραφίες του²². Μιὰ ἀνακοίνωση, ἀκόμη, στὴν ἐφ. «Αἰὼν» (15.3.1839) μᾶς δίνει πλῆρες τὸ ὄνομά του, μαζί με τὰ περιεχόμενα τοῦ ἐντύπου:

Ἐξεδόθη ἀπὸ τῆς 15 Μαρτίου τὸ Α' φυλλάδιον τοῦ Περιοδικοῦ Συγγραμματος ὁ Περιηγητής, ἐκδιδομένου παρὰ τοῦ Κυρίου Α. Σ. Ἡσαΐα. Τὰ ἀντικείμενα, περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύεται, εἶναι Ἑλλ. Ἀρχαιοτήτες, Πρώτη θεὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Κατάστασις τῆς Σμύρνης, τὸ Σπήλαιον τοῦ Πυθαγόρου, ὁ καθυποταγμένος Σάμιος, ὁ Δαίμων Σεληναῖος, Γ. Ἱστορία, Οἰκονογραφίαι (sic). Στήλη πεζῆ καὶ Ποιητικὴ, ὕψος γλαφυρόν, θέματα περίεργα εἶναι τὰ συστατικὰ τοῦ Συγγραμματος τούτου, ἐκδιδομένου ἅπαξ τοῦ μηνός. Τὸ φιλόμουσον καὶ αἱ φιλοκαλῖαι τῶν συμπολιτῶν μας θέλον ἐνθαρρύνει βέβαια τὸν ἀξιέπαινον Ἐκδότην αὐτοῦ. Αἱ ἐκδόσεις εἶναι ὁ στήμων τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς προόδου τῶν Ἑθνῶν, καὶ ὡς τοιαύτας ὀφείλουσιν οἱ συμπολίται μας νὰ τὰς ἐμυνηχῶνται.

Νομίζω ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ταύτιση τῆς «Ἐφημερίδος ὁ Περιηγητής» καὶ τοῦ ὁμώνυμου περιοδικοῦ τοῦ Ἀλέξ. Ἡσαΐα. Σχετικὰ τώρα μετὰ τὰ περιεχόμενά του: ἂν καὶ εἶναι δύσκολο μετὰ βάση ἀπλῶς τὴν παραπάνω ἀνακοίνωση τοῦ «Αἰῶνος» νὰ κρίνουμε τὴν ὕλη τοῦ περιοδικοῦ, μπορούμε ὥστόσο, προκαταβολικά, νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε σὰν ἐγκυκλοπαιδικό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ συνύπαρξη τῆς μυθολογίας, τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας, τῆς ποίησης. Σταματᾶμε κατόπιν στὴ λέξη *Οἰκονογραφίαι*: ἔχοντας ὑπ' ὄψη μας τὸ ἄρθρο τοῦ συμφωνητικοῦ Μακρυγιάννη - Ἡσαΐα, πού μνημονεύσαμε παραπάνω, θὰ μπορούσαμε νὰ διακινδυνεύσουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο αὐτὸν κρύβεται ἡ ἀνακοίνωση μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν «ἐπιστατῶν», πού εἶχαν ὀριστεῖ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐγγραφὴ συνδρομητῶν στὶς εἰκονογραφίες. Ἕνα πρόβλημα πού τίθεται ἐδῶ εἶναι ἡ χρονικὴ σύμπτωση τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συμφωνητικοῦ καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ (14 καὶ 15 Μαρτ. 1839, ἀντίστοιχα): πῶς δηλ. πρόλαβε νὰ περάσει στὸν «Περιηγητὴ» — πού στὶς 15 Μαρτίου εἶχε ὅπωςδήποτε ἐκτυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσει (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀγγελία στὸ φύλλο τῆς 15.3.1839 τοῦ «Αἰῶνος») — μιὰ ἀνακοίνωση πού

21. Σ. Ε. Στᾶνης, Κατάλογος Βιβλιοθήκης Βουλῆς, Ἀθ. 1900, σ. 90. Ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ ὑπάρχει καὶ στοῦ Δ. Σ. Γκίνη, Κατάλογος ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, Ἀθ. 1967, σ. 15· πηγὴ του πιθανῶς εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς.

22. Βλ. σημ. 2.

προϋπόθετε τὴν ὑπογραφή τοῦ συμφωνητικοῦ; Τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται ἂν θεωρήσουμε ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ συμβολαίου εἶχε συμφωνηθεῖ προφορικὰ ἀνάμεσα στὸ Μακρυγιάννη καὶ τὸν Ἡσαΐα πρὶν ἀπὸ τὶς 14 Μαρτίου κι ὅτι τὸ αὐμβόλαιο ὑπογράφηκε αὐτὴ τὴ μέρα γιὰ νὰ προλάβει ἀκριβῶς τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ.

Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἡσαΐα εἶταν βραχύβια: λίγον καιρὸ μετὰ τὴ συμφωνία μὲ τὸ Μακρυγιάννη (ὄχι πρὶν τὶς 29 Ἀπριλίου — ἡμέρα ποὺ ἐπικυρώνεται τὸ συμφωνητικὸ) ²³ ἀναχωροῦσε μὲ τὶς εἰκόνες γιὰ τὴν Ἰταλία, μὲ προορισμὸ ὑποτίθεται τὸ Παρίσι. Πηγαίνει στὴ Βενετία καὶ τὴν Τεργέστη, ὅπου ξέρουμε ὅτι κατοικοῦσαν συγγενεῖς του, κι ἐκεῖ τὸν βρίσκει ὁ θάνατος στὰ 1840 (πρὶν τὶς 7 Ἀπριλίου) ²⁴. Στὸ μεταξὺ ἔχει τυπώσει, ἀθετώντας τὴ συμφωνία μὲ τὸ Μακρυγιάννη, μιὰ σειρὰ δικές του λιθογραφίες, ὅπου φαίνεται νὰ ἀντιγράφει εὐρωπαϊκὰ πρότυπα ²⁵.

4. Τελειώνοντας θὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τοῦ Ἡσαΐα. Ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυση τῶν λιθογραφιῶν, ποὺ πρῶτος ἔκανε ὁ Γ. Πετρήs, ἔδειξε ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ εἰκόνες ποὺ «βρίσκονται ὁλοτελὰ μέσα στὴν περιοχὴ τῆς δυτικῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς, μὲ μιὰ δόση ἀφέλειας, ποὺ τὶς τοποθετεῖ κάπως κοντὰ σὲ μιὰ λαϊκὴ ἀντίληψη, πάντα δυτικὴ» ²⁶.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἔκανε τὸ συγγρ. νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἀφοῦ δὲν ἔχουμε ἐνδείξεις ὅτι ὁ Ἡσαΐας, ἓνας ἀπλὸς ρωμιὸς δάσκαλος, εἶταν γνώστης τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς, πρέπει νὰ ἀποδώσουμε τὶς λιθογραφίες του σ' ἓναν ἄγνωστο ἰταλὸ ζωγράφο. Ἀλλὰ ἀπ' ὅσα εἶπαμε παραπάνω γιὰ τὶς σπουδὲς καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Ἡσαΐα, δὲν νομίζω ὅτι δικαιολογεῖται μιὰ τέτοια ἄποψη. Ἡ ἀπόδοση τῶν λιθογραφιῶν στὸν ἴδιο τὸν Ἡσαΐα — ὁ ὁποῖος ἄλλωστε, ὅπως ξέρουμε, τὶς ὑπογράφει—ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν παρατήρηση ὅτι ἐνῶ ἡ σύλληψη καὶ ἡ διάρθρωση τῶν θεμάτων τους ἀκολουθοῦν τὶς εὐρωπαϊκὲς ἀντιλήψεις, ἀντίθετα τὰ πρόσωπα παριστάνονται μ' ἓνα τρόπο σχηματικὸ καὶ ἀπλοϊκό, ποὺ νομίζω ὅτι παραπέμπει περισσότερο στὸ σχέδιο καὶ τὴν ἰχνογραφία, παρὰ στὴν καθαρὴ ζωγραφικὴ. Ὅσο γιὰ τὰ δυτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τοῦ Ἡσαΐα, αὐτὰ ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν ἐπαφή του μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία, μέσα στὴν ὁποία θὰ εἶχε διαμορφώσει καὶ τὶς εἰκαστικὲς του ἀντιλήψεις. Ἐπομένως εἶταν φυσικὸ ὁ Ἡσαΐας νὰ ἐπιλέξει καὶ ὥς ἓνα σημεῖο νὰ ἀντιγράψει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν «εὐρωπαϊζουσα» τέχνη — μιὰ τέχνη ποὺ, βέβαια, ἐρχόταν σὲ φανερὴ ἀντίθεση μ' ἐκείνη τῶν Ζωγράφων καὶ τοῦ Μακρυγιάννη.

23. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, τόμ. Α', σ. 276.

24. Ὁπ. παρ., τόμ. Β', σ. 498.

25. Γ. Πετρήs, Μακρυγιάννης καὶ Παν. Ζωγράφος, σ. 118 - 119.

26. Ὁπ. παρ., σ. 118.

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ πῆρε συγκεκριμένη μορφή ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα τῆς συμφωνίας μετὰ τὸ Μακρυγιάννη γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν εἰκόνων. Κάποιες ἐνδείξεις φανερώουν ὅτι ὁ Μακρυγιάννης διατηροῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο ὁ 'Ησαΐας θὰ μεταχειριζόταν τὶς εἰκόνες του²⁷. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι τοῦ ἀνέθεσε τὸ ἔργο αὐτὸ σημαίνει ὅτι, παρὰ τοὺς ἐνδεχόμενους ἐνδοιασμούς του, ἔβρισκε στὸ πρόσωπο τοῦ 'Ησαΐα — λόγιου δασκάλου, μετὰ σπουδὲς καὶ ἐξοικείωση μετὰ τὴ ζωγραφικὴ — τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβλέπει τὴν ἐκτύπωση τῶν εἰκόνων του καὶ νὰ κάνει, κατὰ τὸ συμφωνητικὸ, «τὰς ἀναγκαίαις ἐπιδορθώσεις». Ἀλλὰ τὰ πράγματα, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἀκολούθησαν αὐτὸ τὸ δρόμο. Ὁ 'Ησαΐας φτάνοντας στὴν Ἰταλία ἀθέτησε, κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθήκες, τὸ συμφωνητικὸ, γιὰ νὰ ἀπορρίψει τελικὰ τὴν τέχνη τοῦ Μακρυγιάννη — μιὰ πράξη συνειδητὴ καὶ σύμφωνη μετὰ τὶς δικές του αἰσθητικὲς καὶ ἰδεολογικὲς, εὐρύτερα, ἐπιλογές²⁸.

27. Κάτι τέτοιο νομίζω ὅτι διαφαίνεται στὸ γ' ἄρθρο τοῦ συμφωνητικοῦ τῆς 14 Μαρτίου, ὅπου ὁ Μακρυγιάννης θέτει στὸν 'Ησαΐα τὸ ρητὸ ὅρο νὰ κάνει «τὰς ἀναγκαίαις ἐπιδορθώσεις τῶν θέσεων, προσώπων καὶ λοιπῶν, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθῇ διόλου ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῶν πρωτοτύπων, καὶ χωρὶς νὰ παραλλάξῃ οὐδὲ ἰῶτα ἀπὸ τὰς γεγραμμένας ἐκθέσεις τῶν περιστατικῶν περιγραφῶν καὶ λοιπὰ». Ἀπὸ δὴ φαίνεται ὅτι ὁ Μακρυγιάννης φοβόταν μήπως οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ 'Ησαΐα προχωρήσουν βαθύτερα καὶ θίξουν «τὴν ἰδέαν τῶν πρωτοτύπων» καὶ τὸν ἱστορικὸ ὑπομνηματισμὸ τους, χωρὶς τὸν ὁποῖο ἦταν ἀδύνατη, κατὰ τὴν ἀντίληψή του, ἡ «ἀνάγνωση» καὶ ἡ λειτουργία τῶν εἰκόνων. Πιθανῶς πάνω στὸ δεῦτερο αὐτὸ θέμα νὰ εἶχαν προηγηθεῖ συζητήσεις ἀνάμεσά τους κι ὁ 'Ησαΐας νὰ εἶχε ἐκφράσει ἀμφιβολίες γιὰ τὴ σκοπιμότητα ἐνὸς τέτοιου μακροῦ σχολιασμοῦ, ἀκατανόητου γιὰ τὸν ἴδιο. Ἴσως ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνάμισυ μῆνα ἀργότερα (29.4.1839) ὁ Μακρυγιάννης ἔβαλε τὸν 'Ησαΐα νὰ ἐπικυρώσει τὸ παραπάνω συμβόλαιον μετὰ ὑπεύθυνη δήλωσή του ὅτι «θέλει φυλάξῃ τὰς εἰρημένας συμφωνίας μετὰ ὅλην τὴν τιμότητα καὶ εἰλικρίνειαν». Βλ. Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, τόμ. Α', σ. 275 - 276.

28. Ἄν ἡ συμπεριφορὰ τοῦ 'Ησαΐα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ σὰν μιὰ διαφορετικὴ ἐπιλογὴ καὶ ἀντίληψη τῆς ζωγραφικῆς, παραμένει ὡστόσο ἀνοιχτὸ τὸ ἐρώτημα, τί σκόπευε νὰ κάνει μετὰ τὶς εἰκονογραφίες τοῦ Μακρυγιάννη. Μήπως ἄραγε εἶταν μέσα στὶς προθέσεις τοῦ 'Ησαΐα νὰ τὶς τυπώσῃ κι αὐτὲς — στὸ μέτρο ποὺ εἶταν βέβαια δυνατό, ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη — ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως θὰ εἶχε τυπώσῃ τὶς δικές του λιθογραφίες, πράγμα ποὺ θὰ τοῦ ἐξασφάλιζε προτεραιότητα στὴν ἀγορά; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ 'Ησαΐας δὲν θὰ μπορούσε γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα (ἂν σκόπευε νὰ γυρίσῃ) νὰ παρουσιάσῃ στὸ Μακρυγιάννη, ἀντὶ γιὰ τὶς εἰκονογραφίες, τὶς λιθογραφίες ποὺ ἔφεραν ἄλλωστε μόνο τ' ὄνομά του.

π

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΗΣΑΪΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ
ΠΡΟΣΘΗΚΗ (βλ. σ. 135 - 143)

Στόν αφιερωματικό τόμο «Στήλη. Εἰς μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος», πού δὲν ἔχει κυκλοφορήσει ἀκόμη, δημοσιεύτηκε μελέτη τῆς κ. Caterina Spetsieri - Beschi με τίτλο «Ἀλέξανδρος Ἡσαΐας, ὁ προδότης τῆς ἰδεολογίας τοῦ Μακρυγιάννη» (σ. 272 - 293, πίν. 117 - 126). Ἡ μελέτη αὐτὴ προσκομίζει καινούρια στοιχεῖα γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἡσαΐα καὶ τὶς λιθογραφίες του, μὲ τὰ ὁποῖα ἀμφισβητεῖται ἡ ιδιότητα τοῦ Ἡσαΐα ὡς ζωγράφου τῶν λιθογραφιῶν, ὅπως εἶχε γίνει γενικὰ δεκτὸ ὡς σήμερα καὶ ὅπως ὑποστήριξα στὴν παραπάνω ἐργασία μου.

Συγκεκριμένα ἡ συγγρ. ἀποκαλύπτει ὅτι σὲ δύο ἀπὸ τὶς λιθογραφίες

συνυπεύθυνο τὸ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

26. Ὅπως ἀξίωσε π.χ. ἡ γερμανικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία γιὰ τὴν Ἑλλάδα: «*Στὴν προπαγάνδα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ὁ καθὼς πρέπει φαντᾶρος ὀφείλει νὰ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ψεύδεται. Πρέπει νὰ εἶναι εὐφάνταστος!*» (ΜΑ, φάκ. 65024/2 : Chefbesprechung 9/10.12.43).

τοῦ Ἡσαΐα ὑπάρχουν τὰ ὀνόματα δύο Ἰταλῶν ζωγράφων ποὺ ἀνῆκαν στὸν κύκλο τῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βενετίας. Ἀνακάλυψε ἐπίσης στὸ Μουσεῖο τῆς Padova τὸ προσχέδιο τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς λιθογραφίες. Τὰ νέα αὐτὰ εὐρήματα ὁδήγησαν τὴ συγγρ. στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ λιθογραφίες ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσαΐα δὲν ἔχουν γίνεи ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ ἀπὸ Βενετοὺς καλλιτέχνες, μὲ ἀνάθεση προφανῶς δική του. Στὸν Ἡσαΐα ὀφείλονται, κατὰ τὴ συγγρ., οἱ λεζάντες, ἡ ὑπογραφή του «καὶ ἴσως ἡ ἐπιζωγράφηση μὲ τὰ χρώματα» (σ. 283).

Ἡ τελευταία αὐτὴ ὑπόθεση νομίζω ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πιθανή, ἀφοῦ ὁ Ἡσαΐας, ὅπως ἔδειξα στὴν παραπάνω ἐργασία, εἶχε γνώσεις σχεδίου. Φαίνεται ὅμως, τελικά, ὅτι οἱ σχετικὲς γνώσεις του δὲν ἦσαν ἀρκετὲς γιὰ νὰ κάνει ὁ ἴδιος τὶς λιθογραφίες.

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ